

О. М. Топузов
доктор пед. наук, професор,
Інститут педагогіки НАПН України

РОЗВИТОК ТЕХНОЛОГІЇ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ ЯК ЗАСОБУ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Статтю присвячено розкриттю методологічних засад упровадження технології проблемного навчання. Здійснено компаративний аналіз методик і технологій із технологією проблемного навчання, яка забезпечує реалізацію принципів особистісно орієнтованої освіти.

Ключові слова: педагогічна технологія, технологія проблемного навчання, саморозвиток.

Стаття посвящена раскрытию методологических основ реализации технологии проблемного обучения. Выполнен компаративный анализ методик и технологий с технологией проблемного обучения, которая обеспечивает реализацию принципов личностно ориентированного образования.

Ключевые слова: педагогическая технология, технология проблемного обучения, саморазвитие.

The article is devoted to disclosure of methodological foundations of the realization technology of problem-based learning. Completed a comparative analysis of techniques and technologies to the technology problem-based learning, which ensures the implementation of principles of person-centered education.

Keywords: educational technology, technology problem-based learning, self-development.

Об'єктивне прискорення науково-технічного й соціального прогресу, кризові економічні, екологічні, демографічні, політичні та інші явища, що виникли в сучасному світі, неминуче позначаються на системі освіти, загострюють протиріччя і труднощі формування молодого покоління. Традиційні педагогічні засоби виховання, змісту й організації навчально-виховного процесу все частіше не спрацьовують. Через невідповідність темпів і характеру соціальних і педагогічних процесів виникають кризові явища в педагогіці.

Найважливіші з них виявляються у нездатності освітньо-виховних закладів, по-перше, впливати на дитину для формування цілісної, а не "часткової" особистості, по-друге – у невмінні враховувати індивідуальні, вікові та соціобіопсихологічні особливості вихованця, неповторність особистості кожного. Тому в сучасному вимогливому та швидкозмінному соціально-економічному середовищі рівень освіти, її вплив на особистісний розвиток дитини значною мірою залежатиме від результативності запровадження технологій навчання, зокрема технології

проблемного навчання, що ґрунтується на нових методологічних засадах, сучасних дидактичних принципах і психолого-педагогічних теоріях, які розвивають діяльнісний підхід до навчання.

У контексті окресленого вимагають уточнення ключові поняття «педагогічна технологія».

Педагогічні технології як процес — це «цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчальний процес від визначення його мети до очікуваних результатів» .

Нове в педагогіці становлять не лише технології, ідеї, підходи, методи, які в таких поєднаннях ще не висувалися або ще не використовувалися, але й той комплекс елементів чи окремі елементи педагогічного процесу, які містять у собі прогресивне начало, що дає змогу в ході зміни умов і ситуацій ефективно розв'язувати завдання виховання та освіти .

У системі педагогічної технології технологія проблемного навчання має відповідати основним методологічним вимогам (критеріям технологічності):

1. Концептуальність полягає в тому, що кожній педагогічній технології повинна бути притаманна опора на певну наукову концепцію, що містить філософське, психологічне, дидактичне й соціально-педагогічне обґрунтування досягнення освітньої мети.

2. Системність виявляється в тому, що педагогічна технологія має характеризуватися за ознаками системи: логіка процесу, взаємозв'язок всіх його частин, цілісність.

3. Можливість управління передбачає можливість діагностичного цілепокладання, планування, проектування процесу навчання, поетапну діагностику, варіювання засобами та методами з метою корекції результатів.

4. Ефективність виявляється в тому, що з урахуванням існування сучасних педагогічних технологій у конкурентних умовах висувається вимога до їх ефективності за результатами й оптимальності за витратами, гарантії досягнення певного стандарту освіти.

5. Відтворюваність передбачає можливість використання (повторення, відтворення) педагогічної технології в інших ідентичних освітніх закладах, іншими суб'єктами.

6. Візуалізація (характерна для технології проблемного навчання) і передбачає використання аудіовізуальної й електронно-обчислювальної техніки, а також конструювання й застосування різноманітних дидактичних матеріалів та оригінальних наочних підручників і посібників.

Технологію можна визначити як усвідомлене практичне мистецтво, усвідомлену майстерність.

Порівнюючи традиційну й інноваційну освіту, які сьогодні паралельно існують в Україні, можна дійти висновку про те, що традиційна система навчання є безособистісною, “ бездітною..., безплідською ” [8]. У ній “людина... постає... об'єктом, яким можна керувати за допомогою зовнішніх впливів, загальних стандартів і нормативів.

Якщо порівняти ознаки технології традиційного або інформаційного та проблемного навчання, ми можемо констатувати головну відмінність двох видів навчання: мета, яку вони ставлять, і принципи організації педагогічного процесу.

Таблиця 1

Порівняльні ознаки технології інформаційного та проблемного навчання

Інформаційне навчання	Проблемне навчання
1. Матеріал подається в готовому вигляді, вчитель дотримується передусім навчальної програми.	1. У процесі навчання учні отримують нову інформацію під час вирішення теоретичних і практичних задач.
2. В усному поданні або під час роботи з підручником виникають проблеми, перешкоди й утруднення, спричинені тимчасовим вилученням школяра з дидактичного процесу.	2. У процесі розв'язання проблеми учні долають усі труднощі; їхня активність і самостійність досягає високого рівня.
3. Темп передачі інформації зорієнтований на сильних, середніх або слабких учнів.	3. Темп передачі відомостей у процесі вирішення проблемної задачі залежить від учня або групи учнів
4. Контроль шкільних досягнень лише частково пов'язаний із процесом навчання, оскільки не є його складовою.	4. Підвищення активності учнів сприяє розвитку їхньої мотивації й усувається потреба у формальній перевірці результатів.
5. Відсутня можливість досягнення всіма учнями найвищих результатів; найбільші труднощі виникають під час застосування на практиці інформатизації у процесі навчання.	5. Результати викладання порівняно високі і стійкі. Учні вправно застосовують здобуті знання у нових ситуаціях й одночасно розвивають свої вміння і творчі здібності.

Метою традиційного типу навчання є засвоєння результатів наукового пізнання, надання учням відповідних знань, умінь і навичок. Мета проблемного навчання ширша і передбачає засвоєння не лише результатів наукового пізнання, а й освоєння самого процесу їх

отримання, яке передбачає також формування пізнавальної діяльності учня й розвиток його творчих здібностей, а також оволодіння системою знань, умінь і навичок, що надає змогу акцентувати на розвиткові мислення учня.

У сучасній педагогічній думці існують різні думки щодо окресленої проблеми, часом діаметрально протилежні. Єдність у поглядах учених полягає в тому, що головними недоліками традиційної системи навчання називають авторитарний стиль керівництва; домінування пояснювально-ілюстративного типу навчання й репродуктивної діяльності учнів; перевагу фронтальної роботи, обмеженість діалогічного спілкування; спричинені цими факторами невміння й небажання дітей учитися; відсутність у них поцінування освіти, самоосвіти і найголовніше – саморозвитку.

Таким чином, констатуємо невідповідність психологічних установок, які неминуче призводять до конфлікту, який існував завжди в навчально-виховному процесі, але в останні десятиліття набув ознак системності.

Потрібно визнати, що учень не готовий до життя в новому суспільстві: не здатний навчатися самостійно, не має сформованих умінь і навичок ефективно працювати з інформацією (шукати її, обробляти, ретранслювати її з однієї знакової системи в іншу). У контексті розглядуваного слід наголосити на тому, що технології завтрашнього дня потребують не мільйонів людей, які виконують накази безапеляційно, некритично, а людей, які можуть приймати критичні рішення, знаходити свій шлях у новому оточенні, які достатньо швидко адаптуються в реальності, що швидко змінюється. “Світ заговорив про компетентності як спроможність особистості застосовувати засвоєні знання й набуті вміння в нестандартних ситуаціях, “готовність і вміння діяти”, здатність до саморозвитку” [8].

Однак компетентності складно формувати, вимірювати за показниками сформованості їх рівнів, але без цього якісна шкільна освіта у XXI столітті неможлива. Усе це вимагає рішучих кроків у подоланні інертності й неготовності освітнього середовища до прийняття інновацій, спрямовуючи розвиток освітньої системи шляхом переходу від орієнтації на предметні знання до оволодіння надпредметними вміннями, формуючи, так чином, в учня внутрішню готовність до прийняття рішень, застосування набутих знань у будь-яких ситуаціях. І головною дійовою особою в цьому процесі постає учень.

“Освіта XXI століття, — це освіта для людини. Її стрижень — розвиваюча, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти й саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати

набуті знання і вміння для творчого розв'язання проблем, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни" [9].

Забезпечити реалізацію висунутих вимог повинні методики і технології, а саме: вальдорфська педагогіка, технологія саморозвивального навчання, ігрові технології, технологія модульного та модульно-розвивального навчання, проектні технології, розвивальне навчання, технологія рівневої диференціації, адаптивна система навчання, сугестивні технології, продуктивна освіта, особистісно орієнтоване розвивальне навчання, школа «діалогу культур», інтерактивні технології, технології проблемного навчання тощо.

Можемо виділити спільні ознаки методик і технологій із технологією проблемного навчання, яка забезпечує реалізацію принципів особистісно орієнтованої освіти:

1) своєю метою вони проголошують розвиток і саморозвиток учня з урахуванням його здібностей, нахилів, інтересів, ціннісних орієнтацій і суб'єктного досвіду;

2) створюються умови для реалізації та самореалізації особистості;

3) забезпечується суб'єктність учня за рахунок можливості впливу на хід діяльності (вибір змісту, засобів, методів, форм навчання);

4) навчання будується на принципах варіативності;

5) кінцевим продуктом є не лише здобуття знань, вироблення вмінь і навичок, а й формування компетентностей.

Під час технології проблемного навчання відкрито втілюються пізнавальні протиріччя, які реалізуються при створенні й загостренні проблемної ситуації, що викликає потребу в опануванні знань та вмінь для вирішення пізнавальних задач на засадах змісту навчального курсу.

За змістом розв'язання проблем виокремлюють три види проблемного навчання:

1. Розв'язання наукових проблем – теоретичне дослідження, тобто пошук і відкриття учнем нових явищ, закономірностей, доказів із проблеми дослідження. В основу цього виду проблемного навчання покладено постановку та розв'язання теоретичних навчальних проблем.

2. Розв'язання практичних проблем – пошук практичного розв'язання,

тобто способу застосування відомих знань у новій ситуації, конструювання і т. ін. Основу цього виду проблемного навчання складає постановка та розв'язок практичних навчальних проблем.

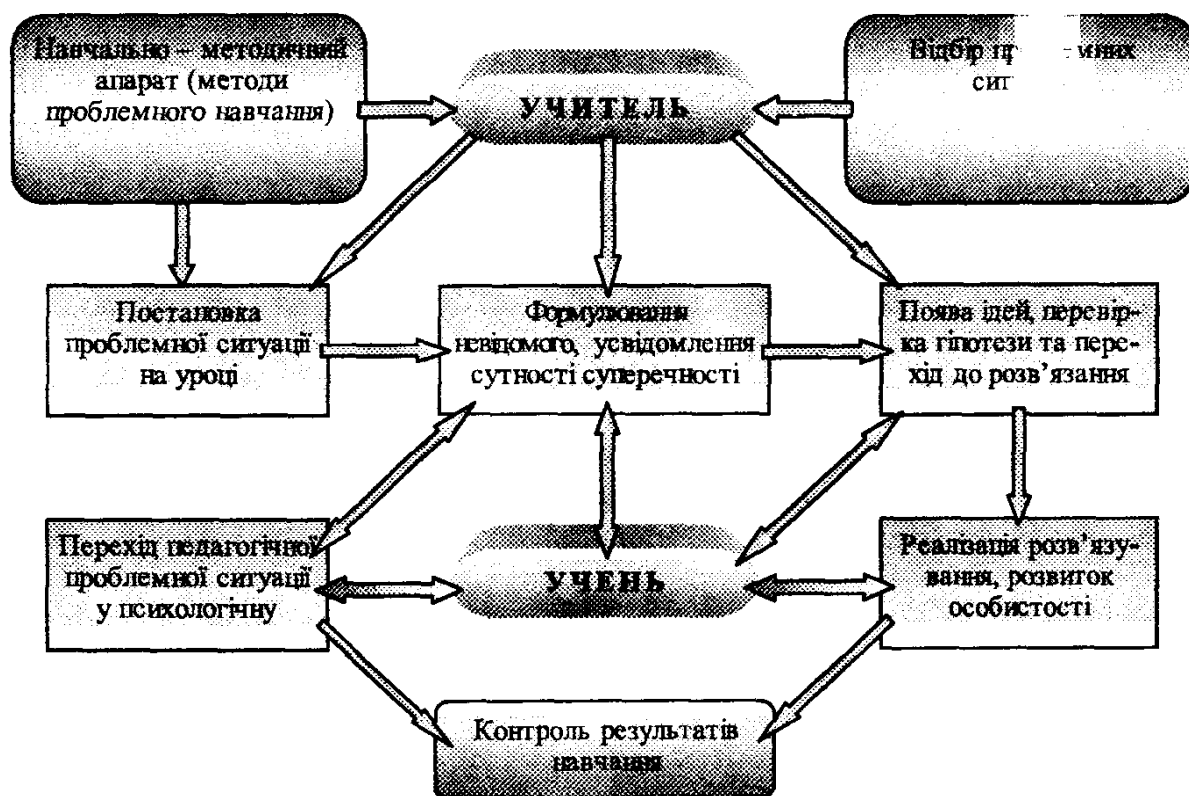
3. Створення та розв'язування проблем за допомогою творчої уяви з використанням гри на уроці.

Реалізацію проблемного навчання можна розкрити проблемними методами, які створені на основі проблемних ситуацій та завдяки активній пізнавальній діяльності учнів. Складається методика з пошуку та розв'язання складних запитань, що потребують актуалізації знань, аналізу,

вміння бачити за окремими фактами і явищами їх сутність та керувати цими закономірностями.

У сучасній педагогічній практиці представлені дві проблемні ситуації: педагогічна і психологічна. Перша стосується організації навчального процесу, друга – діяльності учнів. Педагогічна проблемна ситуація створюється за допомогою активізуючих дій, постановки вчителем запитань, які акцентують на суперечностях, новизні, важливості, трудності, якостях об'єкта пізнання. Створення психологічної проблемної ситуації – індивідуальне явище, "запитальний стан", пошукова діяльність свідомості, психологічний комфорт. Ці проблемні ситуації можна створювати на всіх етапах процесу навчання: під час пояснення нового матеріалу, його закріплення, контролю.

Розглянемо розроблений нами рисунок постановки й розв'язання педагогічної проблемної ситуації у навчально-виховному процесі.

Постановка та розв'язання проблемної ситуації

Наведемо приклади методичних прийомів створення проблемних ситуацій: учитель повідомляє учнів про суперечність і пропонує знайти спосіб її розв'язання; знайомить з різними поглядами на одне і те саме запитання; пропонує учням розглянути явище з різних позицій; спонукає учнів порівнювати, узагальнювати, висновувати, обґрунтовувати, конкретизувати проблемну ситуацію, розмірковувати; визначати теоретичні і практичні завдання (наприклад, дослідницькі): формулювати проблемні

задачі, наприклад, із недостатніми вихідними даними, невизначеністю в постановці питання та ін.

**Для реалізації технології проблемного навчання бажано
послугуватися :**

- 1) побудовою оптимальної методичної системи проблемних ситуацій та засобів їх створення;
- 2) створення найактуальніших завдань проблемного спрямування;
- 3) урахування особливостей проблемних ситуацій у різних видах навчальної роботи;
- 4) сприяння вчителем активізації самостійної пізнавальної діяльності учня завдяки особистісному підходу та майстерності вчителя.

Зауважимо, що впровадження інновацій неможливе без педагога-дослідника, який володіє системним мисленням, розвинутою здатністю до творчості, сформованою й усвідомленою готовністю до інновацій. Педагогів-новаторів такого типу називають педагогами інноваційного спрямування; їм властиві чітка мотивація інноваційної діяльності та викристалізована інноваційна позиція, здатність не лише включатися в інноваційні процеси, але й бути їх ініціатором.

Таким чином, одним із найважливіших стратегічних завдань на сьогоднішньому етапі модернізації вищої освіти України є забезпечення якості підготовки спеціалістів на рівні міжнародних стандартів. Розв'язання цього завдання можливе за умови зміни педагогічних методик та впровадження інноваційних технологій навчання в навчально-виховний процес.

Усунення зазначених суперечностей значною мірою залежить від наукового обґрунтування педагогічних технологій підготовки майбутніх учителів до самостійної творчої діяльності, що базуються на врахуванні змістової лінії сучасних вітчизняних і світових педагогічних концепцій і теорій, духовній взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в освітніх закладах, пріоритеті виховання духовного компонента в процесі становлення майбутнього громадянина України.

Література

1. Андрущенко В.П. Філософія як теорія і методологія розвитку освіти / В.П. Андрущенко // Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи : методол. семінар, 22 листопада 2000р. : зб. наук. праць. – К. : Знання, 2000. – Вип. 3. – С. 18.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології : навчальний посібник / І.М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 290 с.
3. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении / В.А. Кан-Калик. – М., 1987. – 190 с.
4. Педагогічна майстерність : підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; за ред. І.А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.

5. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Дивослово. – 2004. – № 3. – С. 76-80.
6. Докучаєва В.В. Проектування інноваційних педагогічних систем у сучасному освітньому просторі / Вікторія Докучаєва. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 304 с.
7. Єрмаков І.Г. Навчання і компетентність : пошуки сенсу і змісту / І.Г. Єрмаков // Завуч. – 2005. – № 19. – С. 3-4.
8. Компетентності та компетенції : до визначення понять в українському педагогічному контексті // Відкритий урок. – 2004. – № 17-18. – С. 13-17.
9. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2001. – № 22. – С. 3-22.
10. Кремень В. Освіта і система виховання повинні переорієнтуватися на формування у людей інноваційного типу мислення : з доповіді на Загальних зборах Академії педагогічних наук України / В. Кремень // Українська мова й література в середніх школах. – 2006. – № 2. – С. 4.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2010 р.

Г. В. Дьяконов
доктор психол. наук,
Кировоградский ГПУ им. В. Винниченко

ДВЕ СТРАТЕГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ДИАЛОГА В УКРАИНСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

У статті розкриваються дві стратегії дослідження діалогу в українській психологічній науці.

Ключові слова: діалог, діалогічний підхід, діяльнісно-генетична стратегія, розвиток і саморозвиток особистості.

В статье раскрываются две стратегии исследования диалога в украинской психологической науке.

Ключевые слова: диалог, диалогический подход, деятельностно-генетическая стратегия, развитие и саморазвитие личности

In the article two strategies of research of dialogue open up in Ukrainian psychology.

Key words: dialogue, dialogic approach-genetic strategy, development and selfdevelopment of personality.

В последние годы в украинской психологии активно изучаются многообразные проблемы социально-культурной детерминации психики и гуманитарно-нравственного формирования личности. Исследование этих проблем осуществляется в контексте тенденций развития мировой психологии и в логике закономерностей становления украинской психологической науки.

Одна из важнейших закономерностей развития украинской психологии состоит в том, что в последние годы в отечественной науке сложились фундаментальные предпосылки для исследования психологии диалога и диалогического подхода в психологической науке и практике.